Aristotelés a Nová rétorika

ARISTOTLE AND NEW RHETHORIC

KRYŠTOF BOHÁČEK

Filosofický ústav AV ČR,

Jilská 1

110 00 Praha 1

krystof.bohacek@gmail.com

ABSTRAKT:

The author starts with Plato's Gorgias and shows how important was this topic for Plato's constitution of theoretical philosophy and how serious was the alternative of rhetorical philosophy. The second part describes the decline of classical rhetoric from the Greek most influential intellectual discourse to the "zero point" around 1900. Third section is dedicated to Chaim Perelman and the "Rhetorical Turn" movement, which is, according to Perelman, treated as return to Aristotle. In the last part, the author confronts Aristotle's own position, as we interpret it today, with Perelman's understanding of Aristotelian rhetoric, and asks, if the New Rhetoric really returned to Aristotle? In the end it shows how the answer depends on the own philosophical position of the interpreter.

— PLATÓN A ZÁPAS S RÉTORIKOU

Podle starověkých zpráv zastihl jistý rolník skupinku filosofů, jak na kraji pole předčítají pasáže z Platónova dialogu *Gorgiás*. Zapůsobilo to na něj tak mocným dojmem, že zanechal volské spřežení na místě tak, jak bylo, a odešel se natrvalo věnovat filosofii.

Tato charakteristická starověká anekdota nám v dramatické zkratce přibližuje, jak neobyčejně působivý byl v dobových souvislostech zmiňovaný Platónův text, a zejména, jak nedožitelný význam a váhu přikládala antika rétorice a všemu, co s ní nějakým způsobem souviselo. Na dialog *Gorgiás* je možné nahlížet jako na vyobrazení toho, co filosofie není, tedy jejího protikladu. Filosofie, která není nikde přímo definována, se tak vymezuje negativně skrze svůj antipod – rétoriku. Platón v *Gorgiovi* předkládá pozoruhodné schéma stínových umění,¹ v němž je péče o tělo zastávána dvojicí preskriptivní gymnastiky a restriktivního lékařství, zatímco o duši

pečuje pozitivně budující zákonodárství a trestající, tedy restriktivní, soudnictví. Každý z těchto oborů je přitom parazitně napadán stínovým uměním, které nesleduje dobro těla či duše, ale skrze lichocení či lahodění sleduje pouze svůj vlastní prospěch. Rétorika je pak na základě tohoto schématu definována jako kuchařství duše, tedy specifické lahodění parazitující v oboru soudním a soukromém.

Poselství celého dialogu je ale jiné, než by se na základě uvedené pasáže mohlo zdát. Jak víme z již zmiňované anekdoty, je to právě rétorika, která je stínovým uměním filosofie, a to ve všech svých rozměrech, jak je později kanonicky formuloval Cicero: *movere, delectare, docere*. Gorgiás představuje charismatického zakladatele - učitele, Pólos teoretika pohlčeného zájmem o svůj obor a Kalliklés pak praktickou realizaci gorgiánských filosofických základů a východisek, realizaci, která hýbe světem. Platónův argument proti rétorice je veden následovně:

1 *Gorg.* 463a-465e.

1. Rétorika je založena svým tvůrcem a zakladatelem jako mravně neutrální technika propůjčující moc a skrze ni svobodu, tzn. umění nezakotvené do jednoho kosmu (Gorgiás).
2. Z toho vyplývá, že nesleduje nepodmíněné dobro, ale pouze podmíněné, tj. partikulární cíle (Pólos).
3. Z toho vyplývá, že vychovává, umožňuje a ospravedlňuje βίος πρακτικός, tj. Kallikleia jakožto s filosofií neslučitelný životní typus.

Tato pozice je dále podporována v dialozích *Euthydémos* (eristika kritizována jako pouze formální dialektika), *Apologie* (žalobci zde sledují přesvědčivost, zatímco Sókrata zajímá pouze pravda) a *Sofistés* (sofista je negativně vymezen jakožto zvrácený filosof, jenž v podstatě odpovídá naplněným stupňům, které jsme identifikovali v *Gorgiovi*).

Uvedený pohled je ve filosofických a vůbec klasičtější vzdělaných kruzích celkem všeobecně sdílen a tvoří bázi obvyklé interpretace Platónovy kritiky rétoriky. Méně se již klade důraz na souvislost s dialogem *Symposion*, v němž ústřední postava celého slavnostního setkání – vítězný básník Agathón – je Gorgiovým žákem a ve své velmi úspěšné řeči uplatňuje koncept gorgiánské rétorické filosofie.¹ Následující sókratovský ἑλεγχος odhaluje v pozadí stojící protiklad pravdy a krásy, resp. dvou

zcela rozdílných filosofických východisek. Agathón reprezentuje v *Symposiu* pojetí krásy jakožto moci, činící si v tradičním helénskému konceptu nárok na bezprostřední pravdivost. Krása je pro Agathóna cosi, co se v duchu Gorgiovy *Heleny* spoléhá na nezpochybnitelnou evidenci, je to nespoutaná – a jak zdůrazňuje Platón – také morálně *nespoutatelná* moc, umožňující „krásné zlo“ Helenu, bořitelku měst a manželských svazků, nebo Alkibiada, oslňujícího génia, jenž nakonec způsobí nevratný pád Athén... *Symposion* uniká pozornosti interpretů platónského pohledu na rétoriku proto, že kritika rétoriky jakožto každodenní řečnické praxe není hlavním poselstvím dialogu. Platón se nicméně v první části tohoto proslulého textu vyrovnává s nejvýznačnějšími filosofickými koncepty řeckých intelektuálních dějin, Homérem počínaje a Gorgiovou rétorikou konče.² Agathón ovšem nevystupuje jako řadový myslitel mezi ostatními řečníky: je hvězdou večera, obdivovaným a vítězným tragickým autorem, všem ještě zní v uších ovace tisíců nadšených diváků. Je nepochybné, že vůbec není náhoda, že Agathón stojí na samém konci řady, reprezentující vlivné filosofické alternativy vůči Platónově filosofii. Agathón je z nich všech totiž nejaktuálnější, nejvlivnější a také nejnebezpečnější – jako reprezentant Gorgiovy rétorické školy skrze své tragédie má možnost zhoubně formovat celou polis, jak to následně Platón vysvětlí v desáté knize *Ústavy*.³ *Symposion* nám tedy odhaluje, že rétorika je pro

1 Nebo filosofického založení rétoriky – terminologie je zde velmi nejednotná, neboť klasický koncept akademické filosofie není příliš relevantní: mluvíme o konkurenčním proudu myšlení vůči Platónovi, jenž právě vytyčil základní rozvrh naší terminologie.

2 Podrobněji viz Boháček 2010, s. 173–195.

3 Resp. 602c–608b.

Platóna mnohem všudypřítomnější a nebezpečnější, než by se z pohledu dnešního filosofického čtenáře mohlo zdát – je to nakonec jediný vážný protivník z celé předešlé řady, neboť integrovat jeho pozici do pozice sókratovské je vyloučeno. Proto musí přijít Diotíma...

Jenomže Agathón není jedinou hlavní postavou platónského korpusu mimo řádky dialogu *Gorgiás*, která by zcela nepokrytě vystupovala jako Gorgiův žák. Thessalský generál Menón, po němž je pojmenován další neobyčejně významný Platónův text, je rovněž Gorgiův žák a Sókratés v rozhovoru s ním dává jasně najevo, že Gorgiovu filosofii velmi dobře zná.¹ Nikde v celém dialogu sice nepadne ani slovo o rétorice, ovšem Menón vcelku jednoznačně tvrdí neučitelnost ἀρετή a nepoznatelnost ve smyslu získání nějakého nezpochybnitelného vědění. To jsou Gorgiovy známé teze z jeho spisu *Peri tú méontos*, vůči nimž Platón v *Menónu* nedokáže nijak argumentovat, a proto předkládá dogma v podobě první formulace proslulé nauky o ἀνάμνησις.² Gorgiova filosofie nebytí (ve smyslu odmítnutí statického trvale poznatelného jsoucna) je ovšem jen druhou stranou mince jeho nauky o mocném *logu*, a vcelku lehce můžeme koncept, vzniklý jejich provázáním, spatřit v pozadí postav Agathóna, Póla i Kallikleia. Opětovně tedy v *Menónu* vidíme, že se jedná o jistý alternativní proud myšlení, jenž Platón odmítá, avšak nedokáže jej argumentačně vyvrátit a na závěr dialogu je tváří v tvář zdivočelému Anytovi nucen dokonce

připustit, že pro βίος πρακτικός je kultivovaná gorgiánská rétorika (patrně v ísokratovském provedení) přijatelná základna.³

Právě Gorgiův žák Ísokratés je zmíněn v dalším Platónově dialogu, ve *Faidrovi*. *Faidros* je, na rozdíl od předchozích dvou textů, všeobecně pokládán za dialog věnující svou centrální pozornost také rétorice. Platón v něm projevuje jistou nepopíratelnou vstřícnost vůči rétorice, v předchozích textech tak zatracované. Činí ji, pravda, služebnou součástí své teoretické filosofie, a požaduje, aby byla založena na znalosti duše, nicméně ponecháme-li stranou rozdíl oproti gorgiánskému konceptu znalosti jakožto ἐμπειρία, pak se jedná o jednoznačný ústupek směrem ke konkurenční škole, ve *Faidrovi* reprezentované Ísokratem. To má kromě Platónovy literární fikce, sloužící filosofickým účelům, nepochybně i své reálné historické důvody: Ísokratés byl nejúspěšnější Gorgiův žák, zakladatel a provozovatel nejúspěšnější vzdělávací instituce a z určitého úhlu pohledu tedy jediný skutečný konkurent Platóna (v tomto prizmatu se jejich vztah jeví dnes nám, dobový intelektuál by zřejmě spíše Platóna pokládal za hlavního konkurenta vlivnějšího a úspěšnějšího Ísokrata).

Z tohoto pohledu je také třeba hodnotit *filotimické* přátelství, které je ve *Faidru* označeno za vysoce hodnotné, byť nedosahující dobra přátelství filosofického: Platónovi se zkrátka nedaří vysvětlit, proč bychom o tento druh *nefilosofického* přátelství měli usilovat a proč

1 *Meno* 76c-76d.

2 *Meno* 81b-82a

3 *Meno* 98c-99c.

má představovat alternativu v jeho jinak celkově unitárním kosmu? Opět zde narážíme na alternativní koncept, jenž je označen za horší, nicméně v nějakém smyslu autonomní a z filosofické pozice filosofickými prostředky nevyvratitelný. Vkrádá se tedy podezření, že Platón kromě teoretické filosofie nějakým způsobem připouštěl alternativu, kterou nepochybně nepokládal za božskou či vznešenou, nicméně přesto v nějakém smyslu krásnou, a tedy i dobrou. Filosofická tradice ovšem tento náznak Platónovy tolerance spíše přehlédla.

PROLEGOMENA: RÉTORIKA K BODU NULA

Věnovali jsme tolik pozornosti podrobnému rozboru relevantních pasáží z Platóna zejména proto, že moderní filosofická a vůbec akademická tradice pro své postoje k rétorice hledala zdroje zejména právě v Platónovi a jeho rozhodných odsudcích z *Gorgii*, *Apologie* nebo *Sofisty*. Rétorika se stala oním vychytralým kuchařstvím, s nímž vzdělaný, rozumný a morálně uvědomělý člověk musí znovu a znovu svádět Sókratem zmiňovanou bitvu.¹

Antika po Platónovi ovšem zdaleka nevynesla tak jednoznačný soud. Helénská kultura se poznenáhlu ustálila na alternativě platónského („filosofického“) a ísokratovského („rétorického“) pohledu na vzdělání, kulturu a roli intelektuála, která byla navenek demonstrována mnoha barvitými detaily, např. bílým pláštěm zastánců teoretického pojetí a rudými plášti následovníků

praktického východiska, přičemž obě školy si dělají nárok na termín a instituci filosofie.

V Římě se prosadil spíše Ísokratův model praktického vzdělanectví, nicméně s nástupem křesťanství se filosofie jednoznačně přiklonila k platonismu a rétorika se pak stala jednou ze složek *trivia*, směřující k praktickému využití v právu a homiletice,² avšak nezasahující do principiálních otázek. Ve středověku rovněž poznenáhlu pokračuje původně platónská tendence oddělovat dialektiku a teorii argumentace od rétoriky, což později vede k ustavení specificky novověkého konceptu logiky,³ prezentovaného např. proslulými učebnicemi z Port Royal.

Humanisté ve svém znovunalézání antického pohledu navazují na ciceronovsko-ísokratovské dědictví vzdělance coby *vir bonus, dicendi peritus* (u Ísokrata zní odpovídající termín *πεπαιδευμένος*) a tato linie se v jistém smyslu od té doby udrží v humanitních oborech týkajících se literatury a písemnictví, pedagogiky a částečně estetiky až do dnešních dnů.⁴

S kartesianismem a obecně s novověkým racionalismem nicméně přichází nový a velmi ostrý rozkol mezi rétorikou a nově se ustavující filosofií a vědou. Rétorika je buďto (ve své

¹ Jak koneckonců podle mnohých interpretů naznačují již první slova Platónova dialogu, *Gorg.* 447a.

² Např. Augustinovo vzdělání bylo typicky římské, tzn. rétorické, což je znát mj. na jeho příkladech se slabikami etc. v *Conf. XII*. Blíže k problematice patristické rétoriky viz Magaš 1989.

³ Srov. Gerl 1989.

⁴ K obecnému významu humanistické recepce rétorické linie antické vzdělanosti viz Grass. 1989. Problémovou studii k tomuto tématu viz u Warwig 1989.

školsky-formalistické podobě) vnímána jako jeden z typických přežitků scholastického vzdělání, nebo (v literárně-dvorské humanistické linii) naopak jako konvencionalistická překážka prosazení čisté pravdy rozumu. Přitom je pozoruhodné, že autoři prosazující oproštění od rétoriky prošli téměř bez výjimky rétorickým vzděláním a často bývají vynikající stylisté, kteří proti tradiční rétorice argumentují velice výmluvně. Badatelé dokonce mluví o Descartově „antirétorické racionalistické rétorice“.¹

Ideálem se stává jasné a zřetelné poznání, které má být vyjádřeno co nejstručněji a nejsrozumitelněji. Jazyk je vnímán jako pouhý služebný prostředník, jenž má co nejméně překážet v cestě komunikovanému poznatku. V tomto smyslu pak rétorika působí dojem umění klamu a zlovolného mateření, které na místo jasných a pozorování či důkazem doložitelných hodnot zavádí hokynářský handl a tržní relativitu. I když nadále vznikají učebnice rétoriky s nemalým vlivem na literaturu, dobový vkus a zejména etiku, je rétorika jak racionalistickou, tak později empirickou tendencí téměř úplně vytlačena z filosofického a vědeckého diskursu,² kde se vyskytuje degradována na pouhou stylistiku (často vnímanou jako otázku přirozeného nadání), nebo je terčem pokračujícího znevažování a útoku.³

Tato postupující marginalizace oboru, původně zcela centrálního pro

klasickou vzdělanost, zároveň nešťastně koinciduje s přechodem evropské literatury do národních jazyků, a tedy s roztržštěním původně jednotného rétorického studia společného klasického odkazu do autonomních národních filologií. Nově vznikající frankofonní či anglofonní studia, germanistika, hispanistika etc., mají svá specifika a zaměřují se na často odstředivé národní tradice, přičemž sledují mnohdy spíše „literární“, tj. stylistické a ornamentální těžiště. Z hlediska klasické rétoriky to znamená redukci na *ornare* a nechtěné potvrzení racionalistické kritiky. Rétorika je tak zcela odtržena od provázanosti s obsahovou stránkou a degradována na „pouhou“ formu. K tomu dále přispívá proces emancipace jednotlivých vědních disciplín (které tím pádem zcela opouštějí tradiční, rétorikou spoluvytvářený filosofický diskurs) a v neposlední řadě romantická tendence k oceňování originality a zemité jednoduchosti před uhlazenou *mímetickou* reinterpretací starověkých autorit. Spolu s dalšími vlivy vede tento vývoj v 19. století k obecnému chápání rétoriky jakožto pouhé sady praktických nácviků a triků, ulehčujících prezentaci zcela odlišného obsahu ve specifických oborech typu herectví, politika nebo právo. Tato všeobecná marginalizace oboru dostupuje absolutního vrcholu kolem roku 1900, kdy je rétorika zcela nepřítomna v jakémkoli vědeckém, filosofickém či akademickém konceptu. Počátek 20. století můžeme proto v rétorice označit termínem „bod nula“.

1 Blíže viz Kraus 1998, s. 10-11.

2 Srov. Marshall 2010, s. 3-48.

3 Kraus 1998, s. 121-125.

CHAIM PERELMAN A RHETORICAL TURN

PRVNÍ A DRUHÉ „RÉTORICKÉ PROCITNUTÍ“

Podle Chaima Perelmana rétorika počátkem 20. století přestala v akademických kruzích, v kurikulích i jako filosofické téma existovat, stala se nedefinovatelnou, neuchopitelnou a do jisté míry společensky neakceptovatelnou. V „lepších kruzích“ se na ni pohlíželo jako na nevědecké šarlatánství, které nemá v civilizovaném světě místo. Tento „rétorický bod nula“ byl na druhé straně dobou rozmachu psychologických studií, zvláště pak zrodem Freudovy psychoanalýzy, které proklamovaly svou „vědeckost“ a zabývaly se řadou tradičních rétorických témat. Především však byl tento naprostý úpadek rétoriky v nejpříkrřejším kontrastu s nejmasovějším vlivem praktického řečnictví na celou společnost v celosvětovém rozsahu a v měřítku v celé historii nevídaném. Masová propaganda a totalitní režimy první poloviny 20. století vybudovaly a udržovaly svou moc zejména s pomocí uhrančivých řečníků a jejich mocného daru řeči.

Zatímco Evropa se, zřejmě i díky totálnímu rozvratu povědomí o rétorice u svých elit, ukázala zcela bezbrannou vůči zneužití praktického řečnictví, vyvíjela se anglosaská tradice v tomto směru odlišně. Ivor Armstrong Richards přišel jako zásadní teoretik anglistiky ve třicátých letech s programem *Rebirth of Rhetoric*, jenž ovlivnil celosvětovou výuku angličtiny, jejíž

výuka se posléze začala odlišovat od tradičního konceptu výuky evropských jazyků. Richards ve svých dílech *The Meaning of Meaning*, *On Interpretation in Teaching* a zejména *The Philosophy of Rhetoric* vychází ze svého klíčového termínu *ambiguity* a tvrdí, že slova nemají vlastní význam sama o sobě, ale jen kontextuálně podmíněný. V každém užití v konkrétní situaci je tedy význam slova trochu jiný a právě rétorika umožňuje orientaci ve vyvíjejícím se jazyce jako neustálých posunech významů a mnohoznačností.¹

Richards byl prvním impulsem k tendenci, která po druhé světové válce vyústila v tzv. *First Rhetorical Awakening*, tedy určité hnutí Richardsových nástupců. Zejména Richard Weaver a Kenneth Burke teoreticky zastřešili změnu perspektivy v oblasti vzdělávání, anglofonních studií, etiky a žurnalistiky. Tato změna byla vlastně návratem k tradičním rétorickým postupům zejména ve výchově a studiu písemnictví. Jedním z pilířů tohoto proudu se stala teorie kompozice.

V sedmdesátých letech se poté objevilo tzv. *Second Rhetorical Awakening*, které zasahovalo podstatně širší spektrum oborů zejména v oblasti sociálních věd.² Richardsův odkaz důrazu na posun významů a mnohoznačné významové pole byl teoreticky kombinován s tehdy Západem nově objevenými myšlenkami Michala Michajloviče Bachtina. Filosofickou základnu a teoretické východisko ke změnám, které vůbec umožnily takovou změnu

1 Kraus 1998.

2 Základní přehled u Kraus 2004, s. 12-58.

perspektiv, která byla v průběhu sedmdesátých let nakonec připravena i na Bachtinovy znepokojující a subversivní vize, však zcela nepochybně položil v padesátých a zejména šedesátých letech Chaim Perelman.

Perelman napsal filosofickou dizertaci o Gotlobu Fregeovi a pak studoval práva v tradici logického pozitivismu a právního empirismu. Jeho první kniha, vydaná francouzsky počátkem padesátých let, vyšla v anglickém překladu *The idea of justice and the problem of argument* roku 1963 a měla nedožrnlý vliv zejména v anglofonním, analyticky založeném prostředí. Je věnována problému argumentace v otázkách hodnotových soudů, nedostatečnosti formální logiky a arbitrárnosti založení spravedlnosti. Perelman se svojí partnerkou a celoživotní spolupracovnicí Lucie Olbrechts-Tytecovou rozšířili dosah svého konceptu ve vlivném článku *Rhetoric and Philosophy* (1952 publikován francouzský originál, 1968 anglicky), a poté zejména v přelomové knize *The New Rhetoric* (1958 francouzsky, anglicky publikováno 1969). Svůj neobyčejný vliv na humanitní vědy poté završili v ještě šířeji pojaté teoreticky-metodologické publikaci *The New Rhetoric and the Humanities* z roku 1979. V sociálních, historických a obecně humanitních disciplínách se od Platónových dob stala rétorická teorie na poli filosofické reflexe opět základním východiskem. Od Perelmana mluvíme o tzv. Rhetorical turn, jehož ústředním pilířem je Perelmanova *Nová rétorika*.

— CHAIM PERELMAN A NOVÁ RÉTORIKA JAKO ARISTOTELSKÁ UNIVERSÁLNÍ TEORIE ARGUMENTACE

Perelman se v začátcích soustředil na rozdíl v metodách a perspektivě demonstrace (typicky matematika) a argumentace (typicky právo). Zdánlivě formální rozdíly vyložil jako vzájemně nepřevoditelné základy dvou svěbytných diskursů. Odtud poté spolu s Olbrechts-Tytecovou pracovali na obecné teorii argumentace.¹

V úvodu píše, že se museli vrátit až k Aristotelovi a po jeho vzoru museli vytvořit novou aristotelickou rétoriku, ovšem odpovídající současné formální logice, právu, psychologii etc., neboť nikde jinde nenalezli žádnou obecnou teorii argumentace!

Aristotelés na počátku *Rétoriky* říká, že rétorika je ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ² a že se dále jedná o δύναμις τοῦ θεωρῆσαι,³ schopnost nazřít nejpřesvědčivější prostředky a možnosti dané věci v dané situaci a za daných podmínek. Aristotelés se ve spise zaměřuje zejména na εὑρεσις (*inventio*), protože se domnívá, že ostatní aspekty jsou spíše vnější. Klasická peripatetická rétorika mluví spolu s Ciceronem i Quintiliánem o pěti *officia oratoris*: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio*. Perelman navazuje na Aristotela koncentrací problematiky na první „úkol“. Perelmanův koncept argumentace je

1 Siegert 1989.

2 *Rhet.* 1354a.

3 *Rhet.* 1355b.

ovšem natolik široký,¹ že pokrývá větší část klasického rétorického rozvrhu.²

Argumentace má podle Perelmana za cíl způsobit nebo znásobit vstřícnost posluchačů k тезím, které jsou jim předkládány, aby je odsouhlasili. Každá argumentace se tedy nutně rozvíjí ve vztahu k publiku a publikum je také kritériem argumentů. Neexistuje žádné kritérium argumentace, které by bylo nezávislé na jakémkoli konceptu publika.

Proto Perelman zavádí slavnou dichotomii *universálního* a *partikulárního auditoria*. *Universální auditorium* je vlastně konstrukt, vytvořený na základě konceptualizace *partikulárního auditoria*. Je založen ve čtyřech krocích:

1. Uzávorkujeme všechny chronotopické charakteristiky auditoria a zohledňujeme jen ty, které pokládáme za universální.
2. Vyloučíme předsudečné, nevzdělané, bez představitivosti, iracionální etc. členy auditoria.
3. Sloučíme různá partikulární auditoria (až dokonce všechna reálně možná).
4. Adresáty konstruujeme jako souhrn všech auditorií i v průběhu historie [...] zohledňují se i minulé postoje atd.

Tyto postupy nejsou ovšem systematizovány do nějaké hierarchie, takže samozřejmě mohou vést k rozporům v konceptech *univerzálního auditoria*.

1 Viz Perelman 2004.

2 K otázce, co je tímto rozvrhem v rámci platónského, aristotelského a ísokratovského konceptu rétoriky, viz Halliwell 1994.

Ukazuje se, že Perelmanova změna perspektivy od „akademické“ směrem k „rétorické“ jej skutečně přivádí zpět do antiky a nutí vyrovnávat se přesně se stejnými problémy, jaké řešila antická tradice rétorického myšlení. V řešení problému vzájemného míjení výchozích perspektiv bez nezbytného potlačení jedné z nich vynikl zejména Hermogenés se svou slavnou teorií *στάσις*.³ Perelman se svou *Novou rétorikou* snaží v zásadě o totéž pomocí své univerzální argumentace.

Smysl jeho rozdělení auditoria na dva velmi rozdílné koncepty spočívá ve snaze o rozlišení faktu a hodnoty. Fakta podle Perelmana akceptuje *universální auditorium*. Hodnoty naproti tomu akceptují pouze *partikulární auditoria*, jichž je ovšem celá řada a dostávají se jednak do sporů, jednak se (většinou) míjejí. Při rozhodování a zaujímání stanovisek podle Perelmana hrají klíčovou roli preference, které se převážně orientují na hodnoty. Úspěšná (smysluplná) argumentace, podobně jako u Hermogena (ale před ním, i když méně méně precizně, již u Aristotela a Ísokrata) postupuje vždy od počátečního souhlasu k nově dosaženým souhlasům. Protože jediným kritériem *nové rétoriky* je auditorium, platí za skutečné to, co akceptují všichni (tedy *universální auditorium*), za preferované to, co lokální většina (tedy *partikulární auditorium*). Argumentace

3 Blíže k Hermogenově systému a k jeho aktuálnosti v současné metodologii zejm. humanitních oborů i jeho celkové potřebě v globalizované podobě veřejného prostoru viz Crowley, Hawhee 1999, s. 44-75. Viz rovněž hermogenovský článek A. Stavelase v připravovaném třetím čísle *Aithér International* no. III.

tedy směřuje ke vzájemnému provázání faktů a hodnot, aniž by jedno bylo převáděno na druhé či druhým (ve smyslu perspektivy) eliminováno.

— NOVÁ RÉTORIKA VE FILOSOFII

Vidíme, že Perelmanův koncept (nové) rétoriky se poměrně výrazně odlišuje od toho, jak byla (ve výše naznačeném dějinném vývoji) rétorika přinejmenším od počátku novověku filosoficky reflektována. Do jisté míry se dá říci, že je Perelmanova *neorétorická perspektiva* dodnes v určitém rozporu či přinejmenším napětí ke školskému filosofickému pohledu na rétoriku. Na poli filosofie totiž nutně předpokládá určitý alternativní výklad antické filosofie, jejíž poměrně významnou (byť akademickým prostředím „bodu nula“ opomíjenou) linií je *rétorická filosofie* (nebo, jak někteří autoři uvádějí, *filosofie rétoriky*).

Nejde zde samozřejmě v první řadě o dějiny filosofie, ale o konceptuální otázky: Perelmann mluví, obdobně jako Gorgiás a Ísokratés, o rétorice tam, kde klasická filosofická tradice má ve zvyku mluvit o *dialektice*. Ovšem dialektika byla samozřejmě pěstována antickou rétorikou jakožto jeden z jejích královských oborů! Koneckonců, jeden z nejslavnějších dialektiků všech dob, Sókratés, přece čelil nařčení ze zlovolné rétoriky. Často se také zapomíná na to, že rétorika nepochybně sdílí spolu s dialektikou společný původ, kterým je elejská škola.¹ Gorgiás, zakladatel rétoriky, byl žákem Empedokleovým a patrně osobně znal Zénóna, ne-li Parmenida. Jeho

spis *Peri tú mé ontos* je asi nejrozsáhlejším dochovaným autenticky eleatským textem a zároveň nejmistrnější ukázkou toho, co si vlastně pod pojmem elejská dialektika máme představit.

Tím se více a více odhalují určité posuny perspektiv, vedoucí nutně ke konceptuálním rozdílům oproti akademické filosofické tradici (minimálně novověké): rétorika, jak ji chápe Perelman, je svébytný obor se specifickým disciplinárním prizmatem, které se prostě liší od klasického školského rozvrhu.² Musíme se tedy vrátit na počátek našeho zkoumání (i téměř na počátek dějin našeho myšlení) a opět mluvit o problému vztahu filosofie a rétoriky, tak jak jej nacházíme velkolepě rozvržen u Platóna. Perelman totiž prostě neakceptuje akademické pojetí vzájemné extenze filosofie a rétoriky.

Totéž se ovšem dá říci i např. o logice. Proč bychom měli mluvit o rétorické argumentaci, vždyť touto problematikou se přece zabývá tzv. „neformální logika“, která je součástí zastřešujícího disciplinárního prizmatu logiky! A právě v tom spočívá *Rhetorical turn* v sociálních a humanitních vědách, jenž Perelman nastartoval: dochází zde k uchopení specifických perspektiv, které se na unitární logickou půdu nepřevádějí. *Logika* je chápána jako pouze formální odvozování či argumentace, jejíž platnost je směřována zejména na pole matematiky a „přísné“ přírodovědy; neformální argumentace, tedy pole působnosti zejména humanitních a sociálních oborů, je polem *rétoriky*. Perelman

1 Podrobněji u Baumhauer 1986, s. 182–199.

2 Komplexní představení rétorické (jakožto nejen filosofické) perspektivy viz u Andersen 2001.

tak přichází se svébytnou metodologií a spolu s ní s určitou disciplinární identitou humanitních disciplín, které (z jiných důvodů než pro svoji gadamerovskou dějinnost) nemohou sdílet jednotné vědecké prizma s disciplínami přírodovědnými. O *neorétorice* tedy můžeme mluvit jako o určité (primárně) anglosaské paralele vůči *hermeneutice*.¹

Je přitom pozoruhodné, že Perelman a Tytecová postupují obdobně jako Aristotelés v *Rétorice*,² a budují svoji *univerzální argumentaci* spíše jako *topiky*, tedy vlastně jako určitý souhrn postupů a paradigmat, než jako hierarchický systém odvozovaný z omezeného počtu prvních principů.³ Dále se snaží ukázat vztah mezi *obecně platným* a *pravděpodobným*, přičemž vědomě navazují na Aristotelovu koncepci ἐνθύμημα⁴ a *paradigmatického* dokazování; převážnou část z jejich sady přitom z aristotelského hlediska tvoří *kvazi logické* argumenty.

— ARISTOTELOVA RÉTORIKA DNES

Pod vlivem *neorétoriky* se bádání v oblasti klasických studií a zejména filosofické interpretace soustředily na

Aristotelovu *Rétoriku*, která byla dříve zcela opomíjeným spisem. V souvislosti s *Rhetorical turn* si bádání zejména položilo otázku, jestli Perelman skutečně navazuje na aristotelskou perspektivu, tedy zda Perelman ve své době rozuměl Aristotelovi adekvátně? To, jak Perelman ve své době autenticky vykládal Aristotela a jeho rétorické nauky totiž neznamená, že mu rozuměl správně, byť by jeho interpretace byla pro tehdejší vývoj produktivní.

Co tedy vlastně Aristotelés chtěl svou *Rétorikou* říci? Jedním ze základních interpretačních problémů, kterým čelíme, je fakt, že se jedná se nikoli o *akroamatický* spis (jako byl zřejmě *Gryllos*), ale o klasické Aristotelovo pojednání tzv. *esoterického* typu. Neobsahuje tedy žádnou metodologickou pasáž – jinými slovy, Aristotelés nám nikde neříká, jak máme k jeho textu přistupovat, co je vlastně jeho hlavním záměrem a jak máme celému rétorickému podniku rozumět?

Badatelé našli celkem tři hlavní směry, kterými se mohou odpovědi ubírat:

1. Aristotelés píše *Rétoriku* na protest proti Platónovu pojetí z *Gorgii*, aby jí rehabilitoval (nebo aby učinil filosofii akceptovatelnější pro helénské intelektuály a celou kulturu, v níž bylo odmítnutí rétoriky spíše směšným pokusem).
2. Aristotelés se prostřednictvím svojí rétoriky pokouší realizovat ideální rétoriku naznačenou ve *Faidrovi*.
3. Aristotelés sdílí nesmiřitelný postoj vůči rétorice s Platónovým *Gorgiou*.

1 K problematice rétoriky v hermeneutice viz Pöggler 1989, s. 201-216.

2 Blíže Crowley, Hawhee 1999, s. 75-104.

3 Což lze poměrně snadno odvodit již z pouhého poměru „teoretické“ a „praktické“ či „topické“ části Perelmanovy *Neue Rhetorik*: v německém vydání má první, metodologický a teoretický svazek celkem dvě stě šedesát stran, zatímco druhý svazek, zahrnující vlastně výhradně argumentační topiku, zahrnuje strany dvě stě šedesát tři až osm set dvacet jedna! Je zjevné, kde je těžiště. Viz Perelman 2004.

4 *Rhet.* 1355a.

Pokud bychom se rozhodli pro první variantu, je dále otázkou, zda se Aristotelés vrací před Platóna k pojetí, které zřejmě zastával Prótagorás (tedy k sofistické pozici), nebo ke Gorgiově/Ísokratově rétorice, nebo zda vytváří svoji vlastní rétoriku nezávisle na tradici a jakožto reflexi sporu o filosofii mezi Platónem a rétorickou gorgiánskou školou.¹

Ve všech těchto třech možnostech je základním dilematem, které je třeba vyřešit, vzájemný vztah aristoteléské *analytiky, dialektiky a rétoriky*, tedy modernějším prizmatem vztah logiky a rétoriky.

Perelman v tomto smyslu skutečně jde, alespoň v mém porozumění, před Platóna a z rétoriky činí univerzální disciplínu: logická argumentace je pak v jeho specifické reinterpretaci Aristotela specifickou částí rétoriky a rétorika se opět stává univerzální výchozí disciplínou. Aristotelés se tím stává nejdůležitějším myslitelem minimálně v oblasti humanitních oborů.

Na druhou stranu je třeba vzít v úvahu výše naznačené čtení Platóna, které ukazuje onu zvláštní podvojnost rétoriky a dogmatiky, která musela být zřejmá nejen Aristotelovi, ale celé rétoricky vzdělané antice. Od Perelmanových dob totiž platónská studia pokročila k např. dramatickému čtení a otázkám vlastní Platónovy rétoriky. Filosofický návrat k rétorice tedy nutně nemusí znamenat rozchod s Platónem, ale spíše rozchod s tradicí, která jej měla tendenci číst jakožto principiálně antirétorického myslitele.

1 K této problematice viz Eucken 1983.

ZKRATKY:

Aristotelés		Platón	
<i>Rhet.</i>	<i>Rhetorica</i>	<i>Gorg.</i>	<i>Gorgias</i>
Augustinus		<i>Resp.</i>	<i>Respublica</i>
<i>Conf.</i>	<i>Confessiones</i>	<i>Meno</i>	<i>Meno</i>

BIBLIOGRAFIE:

- Andersen, Q. (2001). *Im Garten der Rhetorik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Baumhauer, O. A. (1986). *Die sophistische Rhetorik*. Stuttgart: Metzler.
- Boháček, K. (2010). „Between Truth and Beauty. Symposium 194e – 201c“. *Aither. International Issue I*, s. 173-195.
- Crowley, S., Hawhee, D. (1999). *Ancient Rhetoric for Contemporary Students*. Pennsylvania: Allyn & Bacon.
- Eucken, Ch. (1983). *Isokrates: seine Positionen in der Auseinandersetzung mit den zeitgenössischen Philosophen*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gerl, H.-B. (1989). „Rhetorik und Philosophie im Mittelalter“. In: H. Schanze, J. Kopperschmidt (eds.), *Rhetorik und Philosophie*, München: Wilhelm Fink, s. 99-120.
- Grassi, E. (1989). „Rhetorischer Humanismus: Die Liebe zum Wort, Philologie“. In: H. Schanze, J. Kopperschmidt (eds.), *Rhetorik und Philosophie*, München: Wilhelm Fink, s. 159-168.
- Halliwell, S. (1994). „Philosophy and Rhetoric“. In: I. Worthington (ed.), *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, London: Routledge, s. 222-243.
- Kraus, J. (1998). *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia.
- Kraus, J. (2004). *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
- Magaß, W. (1989). „Rhetorik und Philosophie in der Patristik“. In: H.

- Schanze, J. Kopperschmidt (eds.), *Rhetorik und Philosophie*, München: Wilhelm Fink, s. 75-98.
- Marshall, D. L. (2010). *Vico and the Transformation of Rhetoric in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perelman, Ch. (2004). *Die neue Rhetorik*. Bd. 1, Bd. 2. Stuttgart: Frommann, Holzboog.
- Pöggler, O. (1989). „Gadammers philosophische Hermeneutik und Rhetorik“. In: H. Schanze, J. Kopperschmidt (eds.), *Rhetorik und Philosophie*, München: Wilhelm Fink, s. 201-216.
- Siebert, F. (1989). „Rhetorik und Philosophie in der ‚Neuen Rhetorik‘ Chaim Perelmans“. In: H. Schanze, J. Kopperschmidt (eds.), *Rhetorik und Philosophie*, München: Wilhelm Fink, s. 217-228.
- Varwig, F. R. (1989). „Jacobus Facciolatus (1682-1769) – Ein Protagonist der neuhumanistischen Schulrede über Rhetorik und Philosophie“. In: H. Schanze, J. Kopperschmidt (eds.), *Rhetorik und Philosophie*, München: Wilhelm Fink, s. 169-190.